

Szerletics Antal

PATERNALIZMUS

A másokról való gondoskodás
erkölcsi határai

Gondolat Kiadó
Budapest, 2017

Egy különös szórakozási forma kezdett elterjedni a francia fiatalok körében a kilencvenes években. Néhány táncos szórakozóhely „törpehajításnak” nevezett eseményeket szervezett, amelyek során egy védőfelszerelést viselő törpenövésű embert lehetett egy légágyra hajítani. Bár fizikai sérülés nem történt, a rendezvényeket a francia hatóságok az emberi méltóság sérelmére hivatkozva betiltották. Manuel Wackenheim, az egyik törpenövésű alkalmazott kifogással élt a hatósági tilalommal szemben, mondván, hogy méltóságát nem a törpehajítás gyakorlata, hanem sokkal inkább munkahelyének elvesztése és a biztos megélhetés hiánya sérti. A kérdést egészen a francia Államtanácsig és az ENSZ Emberi Jogi Bizottságáig vitte.¹ Annak ellenére, hogy panasztát mindkét fórumon elutasították, Wackenheim álláspontja több fontos kérdést is felvet az állami „atyáskodás” határaival kapcsolatban. Az egyik kérdés az, hogy az állam

¹ *Wackenheim v France*, CCPR/C/75/D/854/1999; *Conseil d'Etat*, 27 Octobre 1995, N° 136727, *Commune de Morsang-sur-Orge*. A törpehajítás kérdését és a francia jogi eljárást részletesen tárgyalja Céline Husson. Lásd Céline Husson: „Lancer De Nain” Ou „lancer De Nains”? Variations Sur Un Thème, *Revue l'Europe des Libertés* 4, 11 (2003).

korlátozhatja-e önálló, felnőtt emberek cselekvési szabadságát annak érdekében, hogy őket saját „rossz” döntéseiktől megóvja. Hasonló problémát feszeget Wackenheim ügyvédje is, amikor beadványában azt kérdezi, hogy valóban a bíróságok feladata-e az állampolgárok boldogsága felől határozni.²

A paternalizmus problémája a felvilágosodás időszakát követően került a filozófiai gondolkodás homlokterébe. Ebben a tekintetben az elmúlt két évszázad tudományos diskurzusát John Stuart Mill kárelve határozta meg. Ennek klasszikus megfogalmazása szerint „[a]z egyetlen cél, amelynek érdekében jogosan lehet egy civilizált közösség bármely tagjával szemben – akarata ellenére – erőszakot alkalmazni, mások sérelmének megakadályozása.”³ A kárelv álláspontja egyértelmű a paternalizmussal kapcsolatban: az önkárosító magatartások korlátozását kizárja az elfogadható szabadságkorlátozó beavatkozások köréből. A liberális értékrendet tükröző kárelv azonban távolról sem számít kétségbevonhatatlan alapelvnek. Több liberálisnak tekintett szerző is elismeri, hogy Mill kárelvének paternalizmusra vonatkozó radikális tilalma tarthatatlan egy modern társadalom keretei között. Joel Feinberg úgy fogalmaz, hogy meg kell próbálni „a paternalizmussal kapcsolatos általános ellenszenvünket összeegyeztetni egyes paternalista beavatkozások látszólagos ésszerűségével.”⁴ A paternalizmus el-

²Wackenheim v France, 5.2. bekezdés.

³John Stuart Mill: *A szabadságról. Haszonelvűség*, ford. Pap Mária, Budapest: Magyar Helikon 1980, 27.

⁴Joel Feinberg: *Harm to Self*, köt. 3 (The Moral Limits of the Criminal Law), New York: Oxford University Press 1989, 25.

lentmondásos megítélését csak tovább növeli, hogy a hozzá kapcsolódó dilemmák gyakran személyes politikai előfeltételekkel terheltek, amelyek hátráltatják a racionális vita lehetőségét. A kárelv univerzális alkalmazhatósága ellen szól az is, hogy a paternalizmus a gyakorlatban sokféle alakban jelenhet meg, így valószínűleg lehetetlen egyetlen átfogó szabályt vagy minden esetre érvényes alapelvet kidolgozni ebben a tekintetben.

Ennek a sokféleségnek az érzékeltetésére érdemes közelebbről szemügyre venni a paternalizmus néhány tipikus esetét. A „klasszikus” példák közé tartoznak a bukósisak vagy a biztonsági öv viseletét előíró jogszabályok; a munkavédelmi ruházat kötelezővé tétele az építkezéseken dolgozóknak; a dohánytermékek vagy a szeszes italok forgalmazásának korlátozása; a veszélyes szabadidős- és sporttevékenységek szabályozása (autóversenyzés, ejtőernyőzés, expedíciós hegymászás) vagy akár teljes tilalma (bázisugrás). Az emberi önrendelkezés mélyebb területeit érinti például az eutanázia tilalma, a rekreációs célú kábítószer-használat kriminalizációja vagy a kötelező alapfokú oktatás bevezetése. Az esetek összetettségét csak tovább növeli, hogy a paternalizmus kérdése gyakran nem jogi kontextusban, hanem közvetlen, „jogon kívüli” személyes kapcsolatokban jelenik meg. Erre szolgálhat például annak a szülőnek az esete, aki zsebpénzzel ösztönzi gyermekét jobb iskolai eredmények elérésére.

A paternalizmus témája az elmúlt negyven évben könyvtáryi tudományos irodalmat generált; talán nem túlzás azt állítani, hogy a kérdés a modern erkölcsfilozófia egyik kedvelt „játéktérévé” vált az elmúlt évtizedek során. A paternalizmus kérdését már Hart is érinti 1963-as *Jog, szabadság,*

erkölcs című munkájában,⁵ de az ezzel kapcsolatos intenzív tudományos vita Joel Feinberg és Gerald Dworkin két cikkének hetvenes évekbeli megjelenését követően bontakozott ki.⁶ Jelentős elméleti fejleményként lehet értékelni Feinberg *The Moral Limits of the Criminal Law* című átfogó, négykötetes munkáját, amelynek 1989-ben megjelent harmadik kötete teljes egészében az önkárosító magatartások kérdésével foglalkozik.⁷ Az elméleti vita napjainkig, változó intenzitással folytatódik. Amíg a társadalmi és technikai változások az önkárosító magatartások és azok kezelésének új formáit alakítják ki, addig az új tudományos „trendek” új megközelítéseket eredményeznek a paternalizmussal foglalkozó elméletek körében. A kognitív pszichológia és a viselkedési közgazdaságtan fejlődésével összekapcsolható libertárius paternalizmus például az emberek kognitív gyengeségeinek kihasználásával a paternalizmus új, „kényszerből mentes” formáinak kidolgozására törekszik.

Munkám elsősorban ennek a figyelemre méltó elméleti teljesítménynek a rövid összefoglalására törekszik. A paternalizmus kérdését elsősorban etikai dilemmaként fogja fel, amihez a modern morálfilozófia, kisebb mértékben pedig a jogelmélet és a politikai filozófia irányából közelít. Ez persze nem jelenti azt, hogy a paternalizmusnak ne volnának fontos alapjogi vagy közpolitikai vonatkozásai, azonban az

⁵ Herbert Hart: *Jog, szabadság, erkölcs*, ford. Krokovay Zsolt, Budapest: Osiris 1999.

⁶ Joel Feinberg: Legal Paternalism, *Canadian Journal of Philosophy* 1, 1 (1971) 105–124. Gerald Dworkin: Paternalism, *The Monist* 56, 1 (1972) 64–84.

⁷ Feinberg, *Harm to Self*.

etikai megközelítés „alapvetőbbnek” tűnik, amennyiben a legfontosabb morális érvek átszivárogni látszanak a jogi vagy politikai érvelés különböző szintjeire.

A könyv négy nagy fejezetre tagolódik. A bevezetést követő első fejezet a paternalizmus fogalmi kérdéseivel foglalkozik. A kifejezés etimológiai gyökereinek vizsgálatát követően, a szakirodalomban található definíciók elemzésén keresztül jutunk el a paternalizmus fő ismertetőjegyeinek meghatározásához. Szintén ebben a fejezetben kerül sor a paternalizmus különböző típusainak bemutatására, és annak fogalmi elhatárolására a többi szabadságkorlátozó elvtől. A második fejezet a paternalizmus erkölcsi igazolását tárgyaló elméleteket veszi sorra, aszerint, hogy azok az egyéni autonómia tiszteletét, a paternalista beavatkozás következményeit, vagy esetleg annak érényes jellegét hangsúlyozzák. A harmadik fejezet az autonómiaalapú megközelítések kérdéseit gondolja tovább. Itt majd megfigyelhetjük, hogy a személyes autonómia fogalmának több, egymástól jelentősen eltérő felfogása van, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a paternalizmus igazoltsága nagymértékben függ attól, hogy az autonómia melyik elmélete mellett foglal valaki állást. Szintén ebben a fejezetben kerül sor Mill kárelvének részletes bemutatására; az elemzés egyik fontos következtetése, hogy a kárelv „szigora”, vagyis paternalizmusra és moralizmusra vonatkozó abszolút tilalma nem Mill haszonelvű beállítódottságával, hanem szabadság iránti feltétlen elkötelezettségével magyarázható. Végül, a negyedik fejezet a paternalizmus érényetikai megközelítését tárgyalja, és egy olyan, a gondoskodás érényére alapuló igazoláselmélet körvonalait vázolja fel, amely a személyes autonómia tisztelete vagy a kedvező következmények helyett a paternalista cselekvő gondoskodó lelkialkatára helyezi a hangsúlyt.

